

Název modulu:

Elektronické informační zdroje: využití pro život I.

Cíl textu:

Doplnit animovanou přednášku o textovou formu a umožnit její tisk. Rozšířit základní znalosti o EIZ a praktické postupy vyhledávání v elektronických katalozích.

Základní pojmy:

- EIZ — elektronické informační zdroje
- Bibliografický — popisující, odkazující
- Elektronický katalog — OPAC, online, web katalog = veřejně dostupný katalog knihoven v elektronické formě

1 ÚVOD MODULU

V dnešní informacemi nabitě době člověk potřebuje i v oblasti využívání informačních zdrojů pro svou práci, studium a praktický život záchytné body. V tomto modulu nabízíme jako záchytné body sumarizaci druhů seriózních elektronických informačních zdrojů a praktické ukázky využití elektronických katalogů. Na tento modul volně navazuje „Elektronické informační zdroje: využití pro život II“.

2 TROCHA TEORIE NIHOHO NEZABIJE

Pokusme se definovat, co jsou **elektronické informační zdroje** (dále jen EIZ). EIZ jsou informační zdroje, které jsou uchovávány v elektronické podobě a jsou dostupné v prostředí počítačových sítí nebo prostřednictvím jiných technologií distribuce digitálních dat (např. na discích CD-ROM, DVD). V našem textu se budeme zabývat ověřitelnými, seriózními zdroji.

Definice pojmu EIZ

2.1 DRUHY A PŘÍKLADY EIZ

Pro orientaci ve světě vůbec nám pomáhá kategorizace, takže se podívejme, jak bychom mohli rozdělit především seriózní, ověřitelné, vědecké EIZ. Na jejich dělení se můžeme podívat

- z hlediska typů:
 - online katalogy = elektronické katalogy knihoven
 - databáze (profesionálních informací)
 - oborové portály
 - digitální knihovny, e-knihy, e-časopisy
- z hlediska technického zpřístupnění:
 - přístup k EIZ offline (účastník není připojen přímo k síti, komunikace probíhá v dávkovém režimu)

- přístup k EIZ online (účastník je připojen přímo k síti, komunikace probíhá přímo v reálném čase, interaktivně)
- z hlediska tématického a oborového dělení (zdroje zaměřené na konkrétní obor nebo multioborové)
- z hlediska standardů, které souvisí s internetem a digitálními informacemi (např. na <http://dublincore.org/documents/dcmi-type-vocabulary/>).

Elektronické informační zdroje jsou stejně jako klasické papírové dokumenty pramenem informací. Stejně také platí, že můžeme narazit i v elektronické podobě na zdroje **primární** (např. e-kniha, celý text článku z databáze) i **sekundární** (elektronický katalog knihovny, bibliografická databáze).

Co rozumíme pod pojmy primární a sekundární pramen informací? (Připomene vám modul „Kde informace hledat I“).

3 TIPY, RADY JAK NA EIZ

Než začnete pracovat s konkrétními EIZ - je dobré si ujasnit, zapřemýšlet a předejít tak stresům z přehlcení vyhledaných informací:

3.1 CO POTŘEBUJI – CO CHCI NAJÍT

Než se odhodláte vstoupit do online katalogu, databáze a dalších EIZ, měli byste mít jasno o tom, co vlastně chcete hledat. Vyplatí se vám věnovat chvilku času analýze a promyslet:

TÉMA, KLÍČOVÁ SLOVA, ČASOVÉ VYMEZENÍ, JAZYKOVÉ OMEZENÍ, GEOGRAFICKÉ OMEZENÍ, OMEZENÍ ZDROJŮ, VE KTERÝCH CHCI HLEDAT

Cíl vyhledávání

Praktický příklad

Pokud si vůbec nevíte rady, jak začít, vřele doporučujeme jako první krok:

1. Na kousek papíru si vypište hesla, sousloví, která výstižně charakterizují vaše téma, ke kterému chcete něco najít.
2. Položte si další otázky a upřesněte svoji představu.
 - Druhy, typy hledaných dokumentů - Chcete vyhledávat jen knihy, články, online články, diplomové práce, recenze...?
 - Jazyk - Chci vyhledávat prameny jen v češtině, angličtině, němčině...?
 - Země - Chci vyhledávat prameny jen k určité geografické oblasti?
 - Čas - Chci vyhledávat jen zdroje publikované v určitém časovém rozmezí?

3.2 KDE HLEDAT - VÝBĚR ZDROJŮ

Obecně pro vyhledávání neboli řešerši můžeme použít řadu informačních zdrojů.

Pramenům, které obsahují přímá konkrétní fakta, informace, říkáme primární prameny (kniha, časopis, článek, disertační práce, výzkumná zpráva, e-kniha, online článek v e-zinu, plnotextová databáze, encyklopedie na CD-ROM...).

Výběr zdrojů
pro vyhledávání

Pramenům, které obsahují údaje o primárních zdrojích, tzn. pouze odkazové, bibliografické informace, říkáme sekundární prameny (bibliografie, knihovní katalogy, referátové časopisy, bibliografické databáze...).

Vždy se musím zamyslet nad výběrem zdrojů podle toho, co je cílem našeho vyhledávání. Chci-li například zjistit definici pojmu *lateralita*, bude neefektivnější, když nahlédnu do virtuálních nebo tištěných encyklopedií.

Praktický příklad

Pokud chci vyhledat jakékoli seriózní informace pro vlastní diplomovou práci na téma *Lateralita a její vliv na rozvoj osobnosti*, bude neefektivnější, když:

1. Prozkoumám sekundární prameny typu *elektronické katalogy pedagogických knihoven v ČR*. Zmapuji si tak, co v této oblasti vyšlo. Předpokládám, že specializované pedagogické knihovny budou mít ve svých fondech téma podchyceno vyčerpávajícím způsobem.
2. Prozkoumám *české a zahraniční bibliografické článkové databáze v češtině* - tímto získám představu, kde jaké články vyšly a na jaké časopisy se mám zaměřit.
3. Podívám se do *zahraničních plnotextových článkových databází*. Mám již konkrétní představu o tématu, takže chci vědět, jaké zahraniční články jsou k tématu publikované a chci si je také hned přečíst. Případně se mohu podívat, zda naleznu celé texty k citacím, které jsem zjistila z katalogů a bibliografických databází.

3.2.1 S čím je třeba počítat

- neexistuje pravidlo shodného vzhledu a vyhledávacích nástrojů – naopak platí zásada různorodosti a věčné proměny
- pro porovnání výsledků je dobré používat více zdrojů, vyhledávacích nástrojů
- sledovat příbuzné odkazy vedoucí z www vyhledávacích nástrojů
- pečlivě udržovat odkazy na ověřené zdroje, vyhledávací nástroje
- při obrovském množství nalezených informací být schopen dotaz ještě více omezit a naopak při nedostatku nalezených informací dotaz zobecnit, kriticky hodnotit kvalitu nalezených informací
- znalost druhů EIZ (typy, možnosti) obsahový záběr, velikost, aktualizace, retrospektiva, cena, způsob přístupu...
- slovní formulace dotazu (klíčová slova, co nejvíce synonymních výrazů)

Charakteristické
znaky EIZ

- pozor na gramaticky správnou formu, systémy ignorují tzv. stop slova (předložky, spojky, citoslovce v dotazu)
- nastudování nápovědy, příp. často kladených dotazů (FAQ)
- uvědomit si kritéria a omezení pro vyhledávání

3.3 JAK NAFORMULOVAT DOTAZ - strategie vyhledávání

Dostáváme se do další fáze, kdy je potřeba poskládat a naformulovat klíčová slova ve formě, aby jí rozuměl libovolný EIZ – naformulovat dotaz. Formulováním dotazu rozumíme nejen zápis klíčových slov, sousloví, ale i jejich spojení operátory pro vyjádření vztahů mezi hesly. Systémy, kde můžeme zapisovat celé věty nebo klást otázky jako v běžné mluvě, jsou zatím jen výjimkou. Zopakujme si to nejdůležitější z modulu “*Jak informace hledat*“.

Rešeršní
strategie

3.3.1 Obecně použitelné nástroje pro vyjádření vztahů mezi hesly v EIZ

- booleovské (resp. logické) operátory, které definují vazby mezi jednotlivými slovy a slouží pro rozšíření či zúžení dotazu:
 - AND = záznamy musí obsahovat všechna slova zadaná v řetězci
 - OR = záznamy budou obsahovat alespoň jeden z požadovaných termínů
 - NOT = operátor vylučuje z vyhledávání záznamy, které obsahují určitý výraz
- proximitní (resp. distanční, vzdálenostní) operátory - určují vzájemný poměr, tj. polohu a pořadí slov, podle kterých se vyhledává; definují, jak daleko od sebe mohou být daná slova v záznamu vzdálená, aby mohl být dokument považován za relevantní; (v EIZ se můžeme setkat např. s WITHIN, NEAR)

3.3.2 Obecně použitelné techniky vyhledávání v EIZ

Dobрым startem je prozkoumat možnosti vyhledávání konkrétního EIZ (resp. prostudovat nápovědu, zda platí následující funkce).

Znaky, symboly pro zkracování a nahrazování (rozšiřování je umožněno na začátku, konci i uprostřed hesel):

- ? nebo * – nahrazují 1 znak nebo více znaků (předpony, přípony hesel). V jednom hesle mohou být použity pouze jednou.
- # - používá se při vyhledání stejných slov, která mohou mít různý pravopis (např. v anglické a americké angličtině), v případě se jedna verze slova liší od druhé verze slova o 1 znak navíc (*flavor* – *flavour*, *archaeology* - *archeology atd.* -- pro vyhledání všech záznamů obsahujících variantu 1 nebo 2 zadáme v rešeršním dotazu *flav#r*).

4 SPOLEČNÉ ZNAKY EIZ

Všechny EIZ spojují podobné způsoby prohledávání. (Zatím bohužel ve velkém měřítku nikdo nenabídl takový zdroj, který na přímou otázku dá přímou odpověď. Stále musíme přes formulaci klíčových slov a jejich zobrazení ve výsledcích vyhledávání, hledat odpovědi sami). I když se EIZ liší typem, tematikou, grafickým rozhraní, většinou všechny nabízejí možnost:

Co mají EIZ společné

- jednoduché vyhledávání (zápis klíčových slov do vyhledávacího okénka)
- pokročilé vyhledávání (kombinace klíčových slov, frází, využití specifických vyhledávacích nástrojů)
- prohlížení nebo listování rejstříky, indexy...

5 ELEKTRONICKÉ KNIHOVNÍ KATALOGY

Snad každý máme představu o tom, co je knihovní katalog. Jen pro pořádek uvádíme obecnou definici:

Katalog je uspořádaný soupis nebo bibliografický vyhledávací systém umožňující přístup k údajům a adresám dokumentů v jednom nebo několika knihovních fondech (knihovnách). V současné době nahradila lístkovou formu katalogů forma elektronická. Listovat a vyhledávat v katalozích lze nejčastěji přímo online přes internet nebo z lokálních stanic PC v určité knihovně.

5.1 CO VŠECHNO OBSAHUJE ELEKTRONICKÝ KATALOG

Bibliografické údaje - popisné údaje, formální údaje o určité monografii, časopise, článku, e-knize, kterou vlastní určitá knihovna ve svém fondu. Popisnými údaji rozumíme např.: *autor* (osoba nebo korporace, která je odpovědná za vytvoření intelektuálního nebo uměleckého obsahu dokumentu), *název* (slova uvedená na čelném místě v dokumentu, která jej identifikují a obvykle odlišují od ostatních dokumentů), *nakladatelské údaje* (místo vydání, nakladatel a rok vydání), *údaje o rozsahu* (stránkování, přílohy), *mezinárodní standardní číslo* (ISBN, ISSN).

Upřesnění terminologie

Bibliografický záznam - soubor údajů, které fyzicky a obsahově popisují určitou knihu, časopis, článek, e-knihu aj. dokumenty. V případě knihovních katalogů bibliografický záznam obsahuje i lokační údaje, tj. informace o uložení konkrétního titulu a exempláře.

Bibliografický záznam z principu obsahuje pouze odkazové (popisné) informace, nikoli plné texty. S odkazovými, popisnými, tj. bibliografickými záznamy se setkáme v SEKUNDÁRNÍCH INFORMAČNÍCH PRAMENECH (bibliografické systémy, soupisy a kartotéky, knihovní katalogy, rešerše).

V bibliografickém záznamu je nejčastěji obsah konkrétního dokumentu vyjádřen klíčovými slovy, předmětovými hesly, příp. anotací.

5.2 GRAFIKA, OVLÁDÁNÍ, MASKA PRO VYHLEDÁVÁNÍ, FORMULACE DOTAZU

Grafická podoba, navigace, vyhledávací rozhraní může být u elektronických katalogů různé. Možnosti vyhledávání jsou ale velmi obdobné. V každém online katalogu můžeme listovat (prohlížet) nebo přímo vyhledávat.

5.2.1 Prohlížení

Funkce *Prohlížení*, *rejstříky*, umožňuje prohlížet, listovat abecedně či číselně uspořádanými seznamy termínů, rejstříků (např. podle jmen autorů, názvů dokumentů...). Představte si analogicky listování papírovými katalogizačními lístky v šuplíku klasického katalogu.

Kliknutím na termín (heslo), který je v seznamu jako odkaz, se uživatel dostane k souboru záznamů, který daný termín obsahují.

Zobecněné možnosti vyhledávání v katalozích

5.2.2 Vyhledávání

Funkce *vyhledávání* umožňuje vyhledávat dokumenty prostřednictvím zadání rešeršního dotazu, tj. na základě zápisu určitého termínu, klíčových slov či slovních spojení do vyhledávací masky. Formulovat dotaz můžete zpravidla v základním a pokročilém režimu vyhledávání.

5.2.2.1 Režim jednoduchého, základního vyhledávání

Funkce základní vyhledávání umožňuje vyhledávat na základě klíčových slov či slovních spojení buď ze všech polí záznamu, nebo z různých polí pro vyhledávání, jejichž výběr se v menu vyhledávacího formuláře liší dle místního nastavení dané knihovny či souborného katalogu.

5.2.2.2 Režim pokročilého, rozšířeného vyhledávání

V pokročilém vyhledávání má však uživatel možnost díky rozšířenému formuláři kombinovat vyhledávání z různých polí současně (možnost zvolení více kritérií); ev. dále omezit vyhledávání např. na roky vydání, jazyk, formu či žánr dokumentu i určitou dílčí bázi (např. v případě souborného katalogu MU vybrat katalog určité fakulty nebo specializovanou bázi).

5.2.3 Využití služeb pro registrované čtenáře

Pokud jsme v konkrétní knihovně vedeni jako registrovaní čtenáři (pravděpodobně jsme vyplnili přihlášku, dostali průkazku a případně zaplatili poplatek), můžeme přes online katalog provádět operace, které nám ušetří cestu do knihovny.

Další funkce katalogu kromě vyhledávání

Přes naše čtenářské konto nejčastěji můžeme:

- prohlížet seznam, příp. historii vlastních výpůjček,
- prodlužovat své výpůjčky,
- rezervovat momentálně půjčené tituly (příp. objednávat knihy ze skladů nebo blokovat si některý titul ze studoven),
- využívat další služby např. – zasílání knižních novinek, objednávat kopie článků nebo MVS - meziknihovní výpůjční službu.

V praxi se setkáváme a můžeme využívat:

- **Elektronický katalog jedné knihovny**
- **Souborný katalog** = katalog více knihoven. Jedním dotazem můžeme prohledávat všechny zúčastněné katalogy. Souborné katalogy mohou být oborové, národní, mezinárodní, pro určitý typ dokumentů, např. časopisů...

Další druhy souborných katalogů naleznete např. na [www: http://www.ikaros.cz/ejournal/1/term/452](http://www.ikaros.cz/ejournal/1/term/452).

Důležité je připomenout užitečnou informaci o MVS - **meziknihovní výpůjční službě a systémech elektronického dodávání dokumentů**. Jedná se o zajištění výpůjčky, kopie článku (zprostředkování) mezi knihovnami. Pokud např. v souborném katalogu najdete publikaci, která je dostupná ve vzdáleném městě či cizině, můžete požadovat od nejbližší knihovny ve vašem městě zprostředkování výpůjčky nebo zajištění kopie článku. Pro tyto služby je třeba počítat s finančními náklady na poštovné a poplatky za zahraniční výpůjčku či kopii článku.

Meziknihovní výpůjční služba, elektronické služby dodávání dokumentů

SHRNUTÍ MODULU:

V tomto modulu jsme vám představili základní druhy elektronických informačních zdrojů. Naučili jsme vás základní a pokročilé techniky vyhledávání v EIZ a praktickou práci s důležitým sekundárním elektronickým informačním zdrojem - online katalogy. Další druhy EIZ si představíme v modulu *Elektronické informační zdroje: využití pro život II*. Vidíte, že to není nic složitého.